

Wij zien hier een doode, maar toch geen gewoon lijk. Immers alle vaste en vloeibare stoffen, zooals die bij een normaal mensch gevonden worden, zijn aanwezig; slechts de beweging, die de vochten in omloop brengt, ontbreekt eraan.

HERMAN BOERHAAVE (Redevoering 1703)

Let's talk about graves, worms and epitaphs.

WILLIAM SHAKESPEARE, *Richard II*

I754

I

Gitzwart als een uitgeknipt silhouet staat de koets op hem te wachten. Gerard van Swieten ziet de twee paarden in de strengen onrustig trappelen. Aan de rand van het plein voor zijn Weense woning tekent het plaatje zich haarscherp af in het bleke ochtendlicht. Het beeld geeft hem even het onbehaaglijke gevoel dat hij zo dadelijk naar zijn eigen begrafenis wordt gereden. Hij kijkt hoe de koetsier, hoog op de bok en stevig ingepakt tegen de kou, met geoefende tikken van zijn zweep het koppel friezen kalmeert. Schijnbaar kunnen de paarden niet wachten om de lange tocht af te draven naar het uiterste zuiden van het Rijk. Zelf is hij, zacht uitgedrukt, minder enthousiast over deze reis die hem naar het grensgebied met de Turken zal voeren, zeker nu het steeds heftiger begint te winteren.

Als hij afscheid neemt van zijn echtgenote, ontwijkt Maria zijn blik. Ze kijkt zorgelijk en plukt met duim en wijsvinger wat imaginaire pluisjes van zijn mantel, terwijl hij haar ziet huiveren van de kou. Met een geruststellend gebaar legt hij zijn hand in haar hals, brengt Maria's gezicht naar het zijne en drukt een kus op haar koele wangen, waarna hij haar influistert dat hij binnen enkele weken, en alleszins voor Kerstmis, terug thuis zal zijn.

Nog maar net is hij in de koets gestapt, of het begint zachtjes te sneeuwen. Hij nestelt zich op de bank, drapeert een paardendecken over zijn knieën en maakt met zijn rechterhand nog een liefdevol gebaar naar Maria. Zijn vrouw kijkt koukleumend op de trappen van hun residentie toe hoe het gezelschap zich in beweging zet als de koetsier de zweep laat knallen.

Gelukkig hoeft hij niet alleen te reizen. De gezagsdragers in de Hofburg hebben beslist een compagnie huzaren met hem mee te zenden onder leiding van kapitein Muzart. Het geluid van de paardenhoeven die over de kasseien trippelen, resoneert in het rijtuig dat de ritmische hoefslag ratelend van antwoord dient met het ijzerbeslag van de wielen. Terwijl ze de façade van de hofbibliotheek achter zich laten, opent Gerard van Swieten zijn brieven tas en duikelt het rapport op dat hij als lectuur heeft meegenomen – een getuigenverslag met de gangbare Latijnse titel *Visum et Repertum*. Hij is niet alleen de eerste lijfarts van keizerin Maria Theresia, ze heeft hem bij zijn aanstelling ook de zorg gegeven over de koninklijke en keizerlijke boekencollectie. Vanmorgen, in alle vroegte, is hij het archiefstuk gaan opzoeken in het naar boenwas en oud papier geurende gebouw. Hij heeft zich voorgenomen het tijdens de rit door te lezen.

Het rapport is meer dan twintig jaar geleden opgesteld door Johann Flückinger, een chirurgijn in dienst van het leger. Diens relaas over enkele lijkschouwingen in een dorp aan de zuidelijke rijksgrens zorgde toen voor veel beroering, niet alleen in de Hofburg en het Habsburgse Rijk, maar ook ver daarbuiten. Het document, dat slechts een handvol pagina's beslaat, is destijds uit het Latijn vertaald in het Duits en het Italiaans, en ook afgedrukt in Franse, Engelse en Hollandse kranten en tijdschriften. Hij heeft zich laten vertellen dat er indertijd op de Leipziger Buchmesse veel belangstelling was voor een speciale

editie die grotendeels bestond uit aanvullingen op Flückingers verslag. Binnen de kortste keren groeide ook dat boek uit tot een internationaal succes. Hoewel hij er toen wel nieuwsgierig naar was, heeft hij het werk niet gelezen, te druk als hij het in die dagen had met zijn eigen studies. Nu hoopt hij dat de leatuur hem zal helpen bij deze missie, die hem op een reis stuurt voor een vergelijkbaar onderzoek waarover Flückinger destijds zijn ophefmakend rapport schreef.

Aanvankelijk lukt het lezen aardig, maar al snel wordt de weg zo slecht berijdbaar dat de koets heftig heen en weer begint te schommelen zodat zijn ogen nog met moeite zinnen kunnen onderscheiden. Met een zucht smijt hij de bundel papier naast zich op de bank en kijkt uit het raam. Heel de natuur heeft – als op afspraak – winterse dekens opgediept: hagen, struiken, bomen, weilanden en akkers zijn bedekt met een laagje rijp waar nu ook nog sneeuw overheen dwarrelt, zodat het landschap lijkt op een gigantische grisaille, een schildergenre waar hij wel van houdt.

Wonderlijk, dat is het minste wat je van deze keizerlijke opdracht kan zeggen. Om het even welke chirurgijn of kamparts had deze taak op zich kunnen nemen. Toen de keizerin hem beval de expeditie te leiden, had hij dan ook tegengestribbeld: te veel werk, te oud voor een dergelijk avontuur – maar de vorstin hield voet bij stuk. Terwijl hij zich hun gesprek woordelijk tracht te herinneren, ziet hij haar weer zitten aan haar secretaire, haar mollige vingers graaiend in een berg officiële documenten: ‘Het gaat hier om een hoogst bijzondere en delicate zaak, waarover niet alleen ’s Rijks gouverneurs, maar ook het Vaticaan, ja, paus Benedictus zelf, mij hebben geïnterpelleerd. Ik ben tot het besluit gekomen dat er niemand beter geschikt is om dit onderzoek te voeren dan u.’ En om

hem helemaal in te pakken, keek ze naar hem op – met een blik in haar ogen die hij maar al te goed kent; een blik die geen tegenspraak duldt – en zei: ‘Geloof u me, Freiherr van Swieten, er is al te veel beroering onder de bevolking. Enkel door een man van uw statuur naar ons vorstendom Zevenburgen te sturen kan de rust weerkeren.’ Dat valt nog te bezien, denkt Van Swieten, terwijl het rijtuig hevig slingerend een donker bos in rijdt. Blind bijgeloof valt moeilijk uit te roeien, want meer is deze hele opstoot van onrust volgens hem niet. Uit onwetendheid wordt angst geboren en de paniek die in sommige delen van het Rijk om zich heen heeft gegrepen, wordt gevoed door lichtgelovigheid en duistere fantasie. Heel zijn leven heeft in het teken gestaan van natuuronderzoek en de meeste verschijnselen op deze aardbol kan je verklaren door ze simpelweg te onderzoeken. Maar dat kost tijd en energie. Voor de meeste mensen, zo heeft hij in zijn lange carrière als arts geleerd, is het veel eenvoudiger en een stuk geruststellender om bovennatuurlijke krachten in te roepen als oorzaak van het kleinste kwaaltje.

Het is eind november en het winterse bos biedt een aanblik die hem melancholisch stemt. Hij is meer een man van de zomer en van de weidse open vlakten in zijn geboorteland dat hij een decennium geleden verruild heeft voor het bruisende Wenen. Met gerede tegenzin heeft hij destijds de betrekking van hofarts aanvaard. In eerste instantie had hij het aanbod van de keizerin zelfs geweigerd. Zo’n functie leek hem maar niets. Hij gaf er verre de voorkeur aan een kleine republikein te zijn dan een gewichtige titel te dragen die slechts slavernij verhult, zo schreef hij tien jaar geleden aan een vriend die niet begreep waarom hij zo’n eervolle en vetbetaalde functie aan zich voorbij liet gaan. Maar enkele dagen later stond de Oostenrijkse gezant in de Republiek aan zijn voordeur met

het door Maria Theresia persoonlijk geschreven epistel. Het streefde zijn ego dat de keizerin zelf haar pen op papier had gezet om aan te dringen. En haar brief had hem ontroerd. Dat ze ook aan zijn vrouw en kinderen dacht – ook na zijn dood zou er voor hen worden gezorgd – stelde hem gerust. Een verhuis van het bescheiden Leiden naar Wenen, de hoofdstad van het Keizerrijk, was immers een hele, om niet te zeggen helse onderneming. Uiteindelijk was hij, na nog een volle maand van wikken en wegen, overstag gegaan. En alles welbeschouwd, heeft hij het zich nog geen moment beklaagd.

Tot vandaag. Deze tocht naar het zuiden voert hem naar een naargeestige plek met donkere wouden, armetierige mensen, benden struikrovers en de nabijheid van de militaire grens met de Turken. Het onderzoek zal niet van een leien dakje lopen, zal ongetwijfeld op weerstand stuiten en is mogelijk niet zonder gevaar. Daar is hij zich terdege van bewust. Maar hij kon het verzoek van de keizerin niet weigeren; temeer omdat ze hem onlangs een adellijke titel heeft verleend. Ook die kon hij niet weigeren. ‘Weigeren’ behoort immers niet tot het koninklijke en keizerlijke vocabulaire. *Freiherr* van Swieten mag hij zich noemen. De titel van baron zegt hem weinig; die is vooral goed voor zijn kinderen en hun nakomelingen. *Frei...* wat zou het! De adellijke titel maakt hem juist tot *dienaar* van de keizerin; hij heeft het destijds al voorspeld in die brief aan zijn vriend.

De koets vertraagt. Door het raam kijkt hij uit over de Donau die hier in zo’n brede bedding stroomt dat hij door de grauwe lucht nauwelijks de overkant kan zien. Hij hoort de koetsier roepen om de paarden in te tomen en even later houden ze halt voor een uitspanning met een groot anker boven de deur. Niet ver van de herberg bevindt zich een brede houten steiger waaraan enkele schepen liggen gemeerd. Kapitein Muzart

opent het portier en knikt vriendelijk. In zijn imposante snor hangen enkele sneeuwkrystallen.

‘Het schip ligt klaar, Freiherr.’

‘Mooi!’ Van Swieten kijkt uit over de rivier. Het vooruitzicht over de Donau naar het zuiden te reizen beurt hem op. Een schuit is dan wel niet veel gerieflijker dan een koets, er valt tenminste in te lezen en te werken. Maar eerst is er nog de innerlijke mens. ‘Laat uw mannen mijn bagage maar al aan boord brengen, met uitzondering van de twee grote koffers. Ik gebruik hier nog een maaltijd.’

De kapitein klikt met zijn hakken. ‘Zoals u wenst.’ Van Swieten verzamelt de papieren, stopt ze in de brieventas en stapt uit. Moeizaam, want de laatste maanden heeft hij last van opzwellende voeten als hij te lang heeft gezeten. Dat begint hem zorgen te baren. De paarden, die zijn uitgespannen, worden door de koetsier naar de stal geleid. De friezen snuiven nog van de geleverde inspanning en uit hun neusgaten wolken dampsluiers de koude lucht in. Mak als koeien die van het veld worden gehaald, trippelt het duo met slaphangende leidsels achter de koetsier aan. Het sneeuwt nog steeds, zij het niet al te hard. Er waait een gure wind aan de waterkant en Van Swieten spoedt zich naar de deur van herberg *Zum Goldenen Anker*. Als hij de gelagzaal betreedt, blijft hij even staan om te wennen aan het gelige licht van de olielampen, de kaarsen en de vlammen in de open haard. Hij kijkt om zich heen, terwijl hij gretig de geur van bereid voedsel opsnuift. Honger heeft hij. En dorst!

Enkele reizigers zitten achter een kroes bier of een bord met dampend eten aan de houten tafels, door schotten van elkaar gescheiden. Hij kiest een lege plek vlak bij de toog, ontdoet zich van zijn jas en brieventas en loopt eerst nog tot bij de open haard om zich aan het vuur te warmen voor hij gaat zitten. Een

tijdlang blijft hij naar de dansende vlammen staren, denkend aan de lange, vervelende tocht die nog voor hem ligt, tot een genster in het vuur knapt en hem doet opschrikken uit zijn overpeinzingen. Meteen als hij in de bank schuift, zijn handen en wangen een en al tinteling van de vuurgloed, verschijnt een bediende aan zijn tafel. Een jongen is het nog, gekleed met een grauwwitte voorschoot die van zijn klompen tot bijna onder zijn oksels reikt. Hij kijkt Van Swieten vragend aan.

‘Breng me een kroes bier, jongen,’ zegt hij, terwijl hij een hand onder zijn pruik schuift waar het door de warmte begint te jeuken.

‘Wenst u ook te eten, mijnheer?’

‘Zeker wel. Het ruikt hier heerlijk. Wat staat er op het menu?’

Alsof de lijst met de gerechten van de dag tegen het houten gebinte boven hem is gespijkerd, kijkt de jongen omhoog en begint routineus te declameren: ‘Gebakken eendenborst, kalfstong met saffraansaus, steur in adobi...’ Hij draait zich om en roept met luide stem in de richting van de keuken: ‘Ma, is er nog konijn?’

In de deuropening naast de toog verschijnt een forse vrouw met een rond gezicht en opvallend blauwe ogen. Ze wrijft haar handen droog aan haar schort terwijl ze haar blik even op hem laat rusten en zegt dan: ‘Markus! Hoe dikwijls heb ik je al gezegd dat je niet zo moet roepen. En nee, konijn is er niet meer, maar we kunnen wel nog een duifje bereiden als mijnheer dat wenst.’

Van Swieten kijkt geamuseerd naar het tafereel. ‘Dank u,’ zegt hij. ‘Een duifje is verleidelijk. Maar ik ga voor het vleesgerecht en de saffraansaus.’

De vrouw knikt en verdwijnt in de keuken.

Hij ziet kapitein Muzart en enkele van zijn manschappen de gelagzaal binnenkomen en met een wapperende hand no-